

Kako naj bomo veseli, če ne vemo, kako je biti žalosten?!

Salecl, Renata: O tesnobi. Ljubljana, 2007, Založba Sophia (Knjižna zbirka Sodobna družba), 151 strani.

V slovenskem prevodu knjige *On Anxiety* avtorica Renata Salecl najprej predstavi dominantno prepričanje, da vsaki veliki družbeni krizi (tudi danes) sledi »kriza duha« oziroma »temačno« obdobje tesnobe, ki »duši« celotno družbo. Odloči se raziskati ta občutek tesnobe, saj smo danes priče povsem novim oblikam tesnobe, ki se posledično odražajo v novih psiholoških motnjah, ki jih v preteklosti še nismo »odkrili« (»sindrom nenadnega bogastva«, motnja »pomanjkanja izkušenj«, motnje »oblikovanja telesa« idr.), seznam teh pa se izjemno hitro širi. Subjekt je zato lahko hitro označen za »motnjo« (npr. če se ne obvlada popolnoma, če ni popolnoma produktiven ipd.); lahko ima občutek, da ni nikogar, ki bi nadziral, in hkrati, da tisti, ki nadzira, počne to naskrivaj (str. 52).

Saleclova presenetljivo hitro preide na bistvo, na eno ključnih sporočil knjige – t.j. sprememba tradicionalnih (seveda zahodnih!) družbenih vlog/identitet. Zgodil se je namreč premik v subjektovi percepciji samega sebe in svojega mesta v družbeni simbolni mreži; zahodni subjekt se zato ne zanese več na tradicionalne avtoritete (družina, država, vera idr.), a s tem izgubi tudi »varnost« (str. 52). Tudi nekatere »predstave« so v preteklosti pripomogle

generirati tesnobo občutje; zunanji sovražnik (hladna vojna), teorije zarote (komunistične zarote), notranji sovražnik (v komunističnih državah) ter »napadeno« človeško telo (osrednjo vlogo ima sprva »virus«, nato »bomba«, po 11/9 pa se združena »virus in bomba« enačita s »teroristom«). Pri tem Saleclova ne pozabi na pomembno vlogo medijev tako na Zahodu (namerno vzdrževanje strahu po 11/9 z namenom zagotavljanja javne podpore) kot tudi na območju Balkana (podobno tendenco opazi tudi v pretekli Miloševićevi vladavini). Namen knjige je, kot pravi avtorica, nakazati povezanost med tesnobo in načinom, kako individualne osebe obvladujejo svojo notranjo razklanost in nasprotja, ki zaznamujejo družbo (str. 13).

Skozi celotno delo Saleclova odlično niza vsakdanje, vsem dobro znane primere, ki služijo lahkotnejši razlagi psihoanalitičnega izrazoslovja; od filmov (Nikogaršnja zemlja, Življenje je lepo idr.), nanizank (Dosjeji X), oddaj (The Oprah Show), »resničnostnih« šovov (Big Brother, American Top Model, Survival), revij (Cosmopolitan), pisem ipd. Še več, avtorica skozi celoten tekst svoja razmišljanja okrepi z marsikaterim enostavnim, a zanimivim primerom (npr. uniformirani policist), ki bralcu še dodatno razjasni sliko.

Ko bralcu podaja teoretična izhodišča, se vedno najprej obrača na »velikega« Freuda, kar je za delo takšnega tipa tudi pričakovano. A takoj za tem ga skuša ustrezno nadgraditi z Lacanom, ki se je poglobljal predvsem v Freudovo teorijo tesnobe. Za druge avtorje in teorije (tudi znotraj področja psihoanalize!) v tem delu praktično ni prostora! Na kratko omenja le še Foucaulta, Adorna, Horkheimerja, pa tudi kakšnega drugega avtorja/teorijo, ki nasprotuje razmišljanju Freuda in Lacana (Melanie Klein, Joan Riviere, Ernest Jones). Kritični bralec lahko kmalu začuti pomanjkanje kritičnosti do teorij. Pod vprašaj ne postavlja predvsem teorij Freuda in Lacana (ki jih dojema kot Resnico), enako velja tudi za vse preostale teorije. Kljub temu se Saleclova trudi biti korektna,

saj ponavadi skuša upoštevati tudi »drugo stran medalje«. Vredna pohvale je predvsem kratka, a učinkovita predstavitev razlik med pojmi, ki jih laik slabo razločuje; strah in tesnoba (tesnoba je čustvo, ki je bolj neprijetno kot strah in ga ni mogoče izraziti z besedami, ker je brez objekta), realna in nevrotična tesnoba, tesnoba in melanholija/žalovanje/anksiozna nervoza, čustva in nervoza, psihoza in nevroza itn. Ne izpusti niti preostalih pojmov, potrebnih za nadaljnjo razlago, kot sta na primer fobija in fantazma; bralca lahko »pretrese« umetno ustvarjanje fantazme znotraj vojaške psihiatrije, ki skuša izrabiti moč fantazme za spodbujanje vojakov k »netesnobnemu« ubijanju. Ker le četrtnina vojakov »želi« ubijati (Marshall), so mnoge vojske uvedle različne »stimulacije« – od »krvavega treninga«, »šol bojevanja« in »zdravil« do tako imenovanih virtualnih klinik (str. 32, 37). Smiselno bi bilo pričakovati, da bo avtorica več pozornosti namenila vprašanju o vlogi/vplivu znanosti (npr. psihiatrija, farmacija) na področje vojske, a Saleclove večje pozornosti temu ne namenil! Večkrat izrazi le zaskrbljenost zaradi povečevanja (ustvarjenih!) potreb po »zdravilih za blažitev« tesnobe (v nadaljevanju).

Kot sem že omenil, avtorica preferira predvsem razmišljanje Lacana, pri katerem je ključnega pomena odnos subjekta do velikega Drugega. Zato skuša pokazati, kako je tesnoba tudi v času vojne na poseben način povezana z željo Drugega. Odličen primer tega je odnos vojak-skupina, kjer je skupina tista, ki zagotavlja subjektovo/vojakovo psihično stabilnost (vojaki, ki so dlje ostali v vojaških skupinah, so imeli manj dolgotrajnejših psihiatričnih motenj). Znotraj vojaških skupin je mogoče zaznati tudi močno versko komponento in vsiljevanje »Mi-občutka«, kar Saleclove ne poudari dovolj jasno. A danes je v vojski mogoče zaznati povsem drugačno tendenco, tendenco k individualizmu, kar se je posledično odraža v novih motnjah (»sindrom kratkoročnikov«, »rotacijska tesnoba«, »motnja osamljenosti«

ipd). Saleclove odlično »oživi« šokanten dogodek, ki je pripomogel k zrušenju fantazme vojaka mirovnih čet Bohanna; ta opiše grozljivo smrt deklice, ki ji je: *»šrapnel odpilnil pol glave, oko se ji je izlivalo iz očesne jamice, pa je še vedno vpila. Umirala je, jaz pa nisem prenesel njenega trpljenja. Čeznjo sem vrgel odejo in jo ustrelil v glavo. To je bilo vse, kar sem lahko storil.«* (str. 27). Takšen opis seveda pripomore k temu, da bralec dobi realnejšo predstavo o travmah, ki jih doživljajo vojaki.

Ravno zato lahko marsikoga presenetil, da Saleclove vojnem 21. stoletja pripisuje »virtualnost« ter neosebnost. Res pa je, da se danes v ta namen uporabljajo močne kemične substance/»zdravila« proti tesnobi (propanol, paxil), ki »uspešno ublažijo« tesnobo (rezultat je »vojak-zombi«). Saleclove si ne zastavi vprašanja, zakaj so »zdravila« proti tesnobi sploh potrebna, če naj bi vojna res postajala vse bolj neosebna? Tu je mogoče zaslediti manjšo nekonsistentnost glede izhodišča avtorice. Upravičeno pa se sprašuje o vplivu teh »zdravil« na »moralo«; v vojaški psihiatriji obstajajo ideje, ki spominjajo na »pranje možganov« (ustavitev hormonskih reakcij možganov na strah; dešifrirati gen, ki vpliva na protein za zaviranje strahu; spreminjanje gena, ki nadzira spanje ipd.) (str. 36). Spoznamo, da tudi genski inženiring na tem področju ne počiva! Kar pa niti ni tako presenetljivo glede na to, da je vojna *de facto* »igra brez pravil«, kjer je ubijanje sovražnikov želeno, zahtevano in nagrajeno, vojak pa ne nosi odgovornosti za svoje početje. Ravno zato, ugotavlja Saleclove, se vojaki ne želijo odpovedati krivdi za svoja dejanja, saj bi se tako odpovedali tudi moralnem »poplačilu« družbe. A v realnosti se mnogi veterani soočijo z nenaklonjenostjo javnosti in te »nagrade« ne dobijo; nekateri postanejo »živa« žrtev vojne in celo storijo samomor. Zanimivo je, da Saleclove pri problematiki samomora pozabi na »velikega« sociologa Durkheima, čeprav je doktorirala prav iz sociologije.

Bralca lahko preseneti tudi dejstvo, da se avtorica neposredno nikoli ne vpraša, ali ima subjekt pravico občutiti tesnobo! To dilemo izpostavi že Aldous Huxley v knjigi *Krasni novi svet*, kjer bralca »sprašuje«, ali ni sporno, da prebivalci »krasnega novega sveta« uporabljajo tako imenovano somo, ki sproža izključno lepe občutke in jih zato reši tudi tesnobe. Podobnost med »somo« in »zdravili« proti tesnobi je več kot očitna! Torej, ali ljudje nimamo »prirojene« pravice, da smo včasih žalostni, malce depresivni ali da čutimo tesnobo? Ali ni tudi tesnoba del naše »svobode«? *Kako naj bomo veseli, če ne vemo, kako je biti žalosten?!* A Saleclova prek razlage razlike med tesnobo in fantazmo (prva je vezana na nelagodje, druga na lagodje) enostavno pojasni, zakaj ima tesnoba tako negativno konotacijo znotraj dominantnega diskurza, da jo je treba minimalizirati, onemogočiti, uničiti. Tako je ena ključnih nalog knjige prikazati »normalnost«, pozitivnost tesnobe; da ta nima nujno negativne konotacije in da je njena moč ravno v tem, da deluje kot nekakšen varnostni ventil (tudi občutek fizične bolečine je neprijeten, a omogoča preživetje)! Ali ima potemtaka znanost pravico ponujati/zahtevati vizijo »krasne« prihodnosti družbe brez tesnobe?!

Saleclova se pridružuje tudi kritiki (hiper) kapitalistične/potrošniške družbe, znotraj katere naj bi novi občutki negotovosti povečevali občutek tesnobe. Kapitalizmu med drugim očita tudi iluzijo enakosti, ki pa jo pri drugih (družbenih in ekonomskih) sistemih ne upošteva! Danes ni dovolj le »biti«, ampak je pomembno »postati« (str. 66); nezmožnost »biti« pa lahko pri subjektu sproža negotovost/tesnobo, ki lahko ima za posledico številne motnje (anoreksija, bulimija, obsesija s plastično kirurgijo, pretirana telesna vadba ipd.). Še več, Saleclova celo meni, da je tesnoba resnični motor tržne politike, ki vlada v potrošniški družbi. Paradoks zazna tudi v prevladujoči ideologiji, ki igra »dvojno igro«; razglša svobodo izbire (ta je posredovana), a je hkrati ne dopušča! Poleg tega posameznik

nikoli »ni dovolj dober«, ker ni »drugačen«; čeprav »biti drugačen« ne pomeni nujno biti »boljši« (str. 145).

V navezavi na potrošniško družbo se avtorica knjige ukvarja tudi s problemom »tiranije svobode«, ki se nanaša predvsem na »mnoštvo možnosti«. Pri tem predvsem povzema avtorje, ki so se ubadali s problematiko, kjer imamo neskončno veliko proizvodov in smo zato prisiljeni k izbiranju! Saleclova je tu malce površna, saj upošteva le mnoštvo, ne pa tudi pluralnost možnosti; kvantiteto, ne pa tudi kvaliteto! Ugotavlja le, da je svobodna situacija paradoksalna, saj daje na izbiro tudi ne-izbiro (str. 133). Vprašamo pa se lahko, ali je takšna situacija res svobodna?! Presenetljiva je tudi predpostavka, da potrošniki ne želijo biti avtonomni, racionalni ipd. Pravi, da subjekt išče gospodarja, ki bo usmerjal njegov užitek, torej nekoga, ki bo ukinil možnost izbire (str. 134). Je ta predpostavka upravičena? Saleclova to argumentira s primerom tako imenovanega *buridanitisa*, ki ga ponazori s Buridanovim oslom, ki je poginil od lakote, ker se ni mogel odločiti med dvema povsem enakima kupoma sena (str. 51). A ta prispodoba upošteva problematiko pluralnosti (Saleclova je ne!) in obenem nakaže, zakaj »izbira« ni nujno dejanska izbira. Ali lahko sledimo Saleclini predpostavki, ali pa kapitalizem računa na neracionalnost in neavtonomnost posameznika? Podobno se namreč predpostavlja tudi za »nesmiselnost« izvajanja »prave« neposredne demokracije! Saleclova zaključi, da »svoboda izbire« daje več korporacijam kot pa potrošnikom. Na tem mestu se spet ujame v manjšo nekonsistentnost, pravi namreč, da potrošniki ne želijo biti avtonomni, po drugi strani pa ugotavlja, da jim sistem tega niti ne omogoča! Kljub temu Saleclovi uspe delno odgovoriti na vprašanje, zakaj nas svoboda izbire ne pripelje bližje sreči, zadovoljstvu, temveč le povečuje našo tesnobo, občutke negotovosti in krivde. Avtorica tako skozi celotno delo ohranja pesimistično držo. Očitno je, da ne vidi pravega

izhoda, zato tudi ne poda nikakršne prave alternative, čeprav zna odlično reflektirati probleme sodobnega družbenega okolja.

Poda tudi različna dojetanja tesnobe med moškimi in ženskami, saj tesnoba naj ne bi enako vplivala na moške in ženske! Trdi, da moški v ženski išče sublimni objekt, ženska pa v moškemu simbolno moč. Zanimivo je tudi dejstvo, da se danes različno razume dejanje detomora pri moških in ženskah. Na žalost se Saleclova ne poglobi, zakaj naj bi bilo tako!? Zato se je težko strinjati z »dejstvi«, ki so omejena le na zahodne družbe z monogamnimi zvezami heteroseksualnih parov (kjer je en spol družbeno podrejen drugemu), medtem ko številni antropološki izsledki kažejo, da v nekaterih družbah ureditev ni nujno takšna! Ugotovimo, da se psihoanaliza nezadostno spopada z vprašanjem družbenega spola.

Avtorica učbeniško, a enostavno razloži bistvene razlike med histeriki, obsesivneži in perverzneži. Pri tem si pomaga s tremi primeri – melodramo *Ljubezenska pisma*, igro *Cyrano de Bergerac* in filmom *Zakon želje*. Osredotoči se predvsem na psihotike, pri katerih ni bilo simbolnega zakona, zaradi česar ne ponotranjijo družbenih pravil; ne dvomijo, kaj je prav in narobe, oni »vedo«! Saleclova se zato naveže na Foucaulta, ki navaja primer moškega, ki je na sojenju priznal svojo krivdo, a svojih motivov ni hotel priznati, zaradi česar ga zakon ni mogel kaznovati. Saleclova ugotavlja, da pravo ne deluje, če subjekt ne izrazi svojih globljih čustev/motivov, ter da je pri psihotikih treba ločiti zakonsko in moralno opredeljeno dobro/slabo (str. 99). Ali lahko pravo potemtakem sploh sodi psihotiku? Pri učbeniškem opisovanju pojmovnih razlik lahko marsikateri bralec dobi občutek, da Saleclova izgublja rdečo nit. A v nadaljevanju spoznamo, da bralec odlično uvaja v osnovne psihoanalitične pojme, da bo lahko v nadaljevanju bolje razumel tri šokantne, ekstremne primere tesnobe materinstva/starševstva.

Prvič, *Andrea Yates* je v kopalni kadi ubila vseh svojih pet otrok, ker je verjela, da je slaba

mati ter da so se otroci zato izrodili in bodo pristali v peklu (str. 88). Drugič, *Susan Smith* je umorila svoje otroke zato, ker so predstavljali oviro njeni samopodobi. Želela se odreči materinstvu, da bi postala spet »prava ženska« in ne mati. Na tem mestu bi se bilo smiselno vprašati (avtorica se ne vpraša!), zakaj se »mati« ne more enačiti z »žensko«?! Tretjič, »Munchausen syndrome by proxy« (pri *Elisabeth H.*), kjer gre ponavadi za primere pretirano zaščitniških mater, ki vztrajajo, da so njihovi otroci bolni (čeprav niso), in neprestano obiskujejo zdravnike (ki so osebe z avtoriteto). Takšno obnašanje osebe/starša lahko v drugem/otroku sproži somatski simptom/bolezen, da bi ga nato lahko »rešil« (str. 103). Ti primeri nazorno prikažejo temno, patološko plat povečevanja podobe materinstva. Saleclovo v teh primerih zanima tudi vpliv vere. A sklepa, da vera ne more imeti bistvenega vpliva, čeprav ni jasno razvidno, zakaj zavzame to stališče. Njena edina razlaga je ta, da so psihotiki ne-verniki. V zvezi s tem je mogoče zaslediti večjo nekonsistentnost. Po eni strani trdi, da so psihotiki ne-verniki, po drugi strani pa, da psihotiki zakon »zamenjajo« z Bogom.

Za Saleclovo ostaja ključen razpad tradicionalnih avtoritet, pri čemer je spremenjena predvsem vloga očeta kot simbolnega nosilca zakona v popularnem imaginariju. »Tradicionalnega« očeta nadomesti oče primarne horde, to je moški z dostopom do užitka, ki je za druge ljudi nepristopen (str. 116). To dokazuje, da je odnos do velikega Drugega bolj relatičen, kot se nam sprva zdi, in da se je s tem radikalizirala tudi subjektova tesnoba (str. 117). Za subjekt tako ostaja sprožitelj največje tesnobe še vedno odnos subjekt-veliki Drugi, pri čemer se zdi, da skušamo popraviti odnose z Drugim s stalnim izumljanjem novih avtoritet (str. 119)! Saleclova na tem mestu poda zanimivo vprašanje, zakaj nekateri ljudje pošiljajo elektronske razglednice samim sebi (izhaja iz Lacana!) in ne osebi, v katero so zaljubljeni. Pri teh osebah je po mnenju Saleclove prišlo do spremembe

v odnosu (cyber odnosi) subjekta do velikega Drugega, kjer lahko tudi računalnik predstavlja velikega Drugega. Saleclova poleg prejšnjih primerov ponudi še dva primera, ki naj bi to jasno pokazala.

Prvič, *Benjamin Wilkomirski v delu Fragmenti* piše o holokavstu, za katerega se kasneje ugotovi, da se mu v resnici ni zgodil! Prepričljivo govori na primer o dojenčkih, ki so pred smrtjo do kosti oglodali svoje prstke (str. 114), a ti »spomini« so bili posledica (zelo sugestivne) terapije za povrnitev »spomina«. Drugič, v filmu *Življenje je lepo* Saleclova razume lik Gvida kot lik idealnega sodobnega očeta, ki ne igra oblastne osebe (zato se ga sin osvobodi). Njegova avtoriteta je v tem, da svojo lastno željo zamaskira v željo Drugega; tank, ki si ga želi njegov sin, je fantazma, ki jo je ustvaril oče, da ščiti sina pred uničenjem zaupanja v simbolni red (str. 126). Tretjič, v tem sklopu se omenja tudi film *Na nikogaršnji zemlji*, kjer se kaže nemoč avtoritet; nihče ne more rešiti moškega, ki leži na bombi.

Kljub vsemu Saleclova meni, da se še ni zgodil obrat v psihotizacijo družbe v širšem obsegu (str. 134). Dodano vrednost knjige *O tesnobi* Saleclova prepričljivo strne v izjavo ameriškega vojaškega poveljnika: »*Zelo sem zaskrbljen, ko naletim na vojaka, ki ne občuti tesnobe. Ko vidim v njegovih očeh poseben lesk, ki kaže, da ga ni strah ubijati, me obide groza.*« (str. 135). Ugotovimo, da brez tesnobe enostavno »ne gre« in da si tega niti ne »želimo«!